Qabul qilindi: 19-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 26-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 03-noyabr 2026-yil

FUQAROLIK SUBYEKTLIGINING IJTIMOIY MODERNIZATSIYA JARAYONLARIDA SHAKLLANISH MEXANIZMLARI МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ СУБЪЕКТНОСТИ В ПРОЦЕССАХ СОЦИАЛЬНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ MECHANISMS OF CIVIC AGENCY FORMATION IN SOCIAL MODERNIZATION

Yunusova Yulduzxon Shokirjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
Orcid: 0009-0008-1110-1970

Annotatsiya. *Maqolada fuqarolik subyektligi modernizatsiyaning faol sharti sifatida olinadi. Huquqiy maqom, ishtirok qobiliyati va qarorga ta’sir qilish farqlanadi. Tashqi safarbarlikni mustaqil fuqarolik faoliyatiga tenglashtirish tanqid qilinadi. Subyektlikning huquqiy, kognitiv va institutsional shartlari asoslanadi. Natijalar ishtirok sifatini baholash uchun konseptual mezonlarni beradi.*

Kalit so‘zlar: *fuqarolik subyektligi, modernizatsiya, ishtirok, avtonomiya, fuqarolik maqomi, tashabbus, institutsional imkoniyat.*

Аннотация. *Гражданская субъектность исследуется как условие модернизации. Различаются правовой статус, способность к участию и влияние на решение. Критикуется отождествление внешней мобилизации с самостоятельностью. Обоснованы правовые, когнитивные и институциональные условия действия. Предложены концептуальные критерии оценки качества участия.*

Ключевые слова: *гражданская субъектность, модернизация, участие, автономия, гражданство, инициатива, институты.*

Abstract. *Civic agency is examined as an active condition of social modernization. Legal status, participatory capacity and influence on decisions are separated. The analysis distinguishes external mobilization from autonomous action. Legal, cognitive and*

institutional conditions of civic agency are identified. The findings offer conceptual criteria for assessing participatory quality.

Keywords: *civic agency, modernization, participation, autonomy, citizenship, initiative, institutional opportunity.*

Kirish

Fuqarolik ishtirokini faqat tadbirlarda qatnashish yoki murojaatlar soni orqali tushunish subyektlik masalasini to‘liq ochmaydi. Shaxs ko‘p faoliyatda ishtirok etishi, biroq uning maqsadini belgilash, mazmuniga e’tiroz bildirish yoki natijasiga ta’sir qilish imkoniga ega bo‘lmasligi mumkin. Mazkur maqola faol ko‘rinish bilan mustaqil harakat qilish o‘rtasidagi farqni markazga qo‘yadi. Yangi O‘zbekiston modernizatsiyasini fuqarolar ishtiroki nuqtayi nazaridan tahlil qilishda aynan shu farq nazariy jihatdan aniqlashtirilishi lozim. A.Usnatdinov ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda faollikning falsafiy asoslariga murojaat qiladi [1]. X.A.Muratov oliy ta’lim tizimida fuqarolilik va faol fuqarolilik tushunchalarini muhokama etadi [2]. Mazkur ishlar faoliyatning tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyatini muammo sifatida belgilaydi. Ushbu maqola esa fuqarolik faolligini muayyan xatti-harakatlarning tashqi yig‘indisidan farqlashni taklif etadi. Faoliyatning kim tomonidan belgilanishi va shaxs o‘z ishtirokini qanday asoslay olishi ham uning normativ sifatiga daxldordir.

Fuqarolik subyektligi bu yerda shaxsning umumiy masalaga doir pozitsiya shakllantirish, uni ifodalash, boshqalar bilan kelishilgan harakatni tashkil etish va qaror uchun asos talab qilish qobiliyati hamda amaliy imkoniyati sifatida ta’riflanadi. Ta’rifdagi qobiliyat va imkoniyat bir-birini to‘ldiradi. Bilimning mavjudligi yopiq institutni ochiq qilmaydi; rasmiy ochiqlik esa axborot, vaqt va muloqot ko‘nikmasi yetishmasligini avtomatik bartaraf etmaydi. Demak, subyektlik faqat shaxsiy fazilat yoki faqat tashkiliy imkoniyat bilan tushuntirilmaydi.

Tadqiqotning maqsadi fuqarolik subyektligining shakllanishini huquqiy maqom, refleksiv qobiliyat va institutsional ta’sir imkoniyati o‘rtasidagi munosabat orqali asoslashdir. Asosiy savol ishtirokni qaysi shartlar ostida mustaqil fuqarolik harakati deb

baholash mumkinligidir. Maqolaning tezisiga ko‘ra, mazmunli subyektlik tashabbus bildirish, asos so‘rash, qarorga ta’sir qilish va ishtirokdan voz kechishning normativ himoyasini birga talab qiladi. Bu tezis konkret jamiyatdagi faollik darajasini o‘lchamaydi, uni baholashning tushunchaviy asosini taklif etadi. O.A.Miryasova fuqarolik subyektligini siyosiy maydon shakllanishining sharti sifatida tahlil qiladi [3]. Yu.G.Volkov esa birdam faollikni ijodiy ijtimoiy amaliyotlar bilan bog‘liq holda o‘rganadi [4]. Bu ikki yo‘nalishdan subyektlikning alohida odamga tegishli qobiliyat bo‘lishi bilan birga hamkorlik munosabatlarida namoyon bo‘lishi haqida tahliliy savol kelib chiqadi. Mazkur maqola ularning Rossiya kontekstidagi mulohazalarini O‘zbekistonning empirik tavsifi sifatida ishlatmaydi; ular tushunchalararo aloqani qiyoslash uchun olinadi. K.Oberman doimiy fuqaroliksiz yashash maqomini rozilik va immigratsiya masalalari bilan bog‘lab muhokama etadi [5]. D.Owen fuqarolik va inson huquqlari munosabatini yoritadi [6]. Ushbu bahslar huquqiy a’zolik bilan insonning jamoaviy qarorlardan ta’sirlanishi doimo aynan bir doirani anglatmasligini ko‘rsatishga xizmat qiladi. Maqola bundan barcha shaxslarga barcha siyosiy huquqlar bir xil berilishi kerak, degan tayyor xulosa chiqarmaydi. U fuqarolik maqomini subyektlik haqidagi barcha savollarning yagona javobi deb qabul qilmaslikni taklif etadi. R.Bauböck demokratik inklyuziyani manfaatlarning ta’sirlanishi, majburlovga bo‘ysunish va siyosiy hamjamiyatga mansublikning turli asoslari orqali tushuntiradi [7]. Bu asoslar bir-birining oddiy o‘rnini bosmaydi. Kimning fikri eshitilishi, kimga qaror uchun asos berilishi va kim qaror qabul qilishda a’zo sifatida qatnashishi o‘zaro bog‘liq, ammo turli savollardir. Ularni ajratish ishtirokning barcha shakllarini bitta maqomga bog‘lab qo‘yishdan ham, siyosiy a’zolik chegaralarini nazariy jihatdan yo‘qotishdan ham saqlaydi. A.Sainz Pezonaga fuqarolik, chegaralar va begonalikni Balibar qarashlari doirasida kosmopolitik muammo sifatida tahlil qiladi [8]. Mazkur manba subyektlikni faqat tayyor a’zolik ichidagi xulq-atvor deb emas, a’zolikning chegaralarini muhokama qilish imkoniyati bilan bog‘lashga yordam beradi. Shunday qilib, nazariy korpus ikki savolni ajratadi: shaxs mavjud tartibda qanday ishtirok etadi va tartibning o‘zini qanday muammolashtira oladi? Ikkinchi savol bo‘lmasa, fuqarolik faolligi oldindan belgilangan vazifalarni bajarishga qisqarib qolishi mumkin.

Metodlar

Maqola nazariy-konseptual tadqiqot sifatida ishlab chiqildi. Manbalar fuqarolik faolligi, siyosiy a’zolik va demokratik inklyuziya haqidagi farqli yondashuvlarni qiyoslash uchun tanlandi. Sakkizta ishning mavjudligi ularning bir xil metod yoki xulosaga ega ekanligini anglatmaydi. Mahalliy manbalar muammo qo‘yilishiga, boshqa tadqiqotlar esa fuqarolikning normativ chegaralarini ochishga xizmat qiladi. Tahlil adabiyotlarning statistik sharhi emas, asosiy tushunchalarni ajratish va ularning o‘zaro bog‘liqligini tekshirishga qaratilgan rekonstruksiyadir.

Birinchi bosqichda huquqiy maqom, fuqarolik faolligi, subyektlik va ta’sir tushunchalari farqlandi. Huquqiy maqom institut tan olgan a’zolikni, faollik amalga oshirilgan harakatni, subyektlik esa harakatni asoslash va qayta yo‘naltirish imkoniyatini bildiradi. Ta’sir qaror yoki muhokama mazmunida yuzaga kelgan o‘zgarishga tegishlidir. Ushbu ta’riflar maqolaning ishchi farqlashlaridir. Ular orqali faollik ko‘rsatkichidan subyektlikning mavjudligini bevosita chiqarish mumkin emasligi tekshiriladi.

Ikkinchi bosqichda uchta fikriy vaziyat qiyoslandi. Birinchi holatda qatnashish yuqori, ammo kun tartibi oldindan o‘zgarmas qilib belgilangan. Ikkinchisida erkin tashabbusga ruxsat bor, lekin unga javob berish majburiyati yo‘q. Uchinchisida taklif bildirish, asoslangan javob olish va qarorni qayta muhokama qilish imkoniyati mavjud. Vaziyatlar real tashkilotlarga tegishli faktlar emas. Ularning vazifasi tashqi faollik, formal ochiqlik va mazmunli subyektlik o‘rtasidagi mantiqiy tafovutni ko‘rsatishdir.

Uchinchi bosqichda mazkur tafovutlar shakllanish mexanizmlariga aylantirildi. Huquqni bilish, axborotni tahlil qilish, muhokama ko‘nikmasi, birgalikda harakat qilish va institutsional javob olish alohida shartlar sifatida ajratildi. Ular rivojlanishning qat’iy ketma-ket bosqichlari yoki o‘lchangan sabablar sifatida taqdim etilmaydi. Taklif etilgan bog‘lanishning normativ asosli bo‘lishi har bir shartning yo‘qligi qanday cheklov yaratishi orqali tekshiriladi. Empirik samaradorlikni baholash esa keyingi mustaqil tadqiqot vazifasidir.

Natijalar

Birinchi natija subyektlikni shaxsiy faollikdan kengroq munosabat sifatida tushuntirishdir. Shaxs tashabbus ko‘rsatishga tayyor bo‘lsa-da, uni eshitish yoki unga javob berish tartibi bo‘lmasa, qobiliyatning amaliy ro‘yobi cheklanadi. Aksincha, ochiq muhokama taklif qilinib, kerakli axborot tushunarsiz shaklda berilsa, formal imkoniyat mazmunli tanlovga aylanmasligi mumkin. Demak, subyektlikning shakllanishini faqat fuqaroni tarbiyalash yoki faqat tashkilot eshigini ochish bilan yakunlash mantiqan yetarli emas.

Ikkinchi natija tashqi safarbarlik va o‘z tashabbusini farqlashdir. Safarbarlikning mavjudligi har qanday holatda salbiy baholanmaydi: umumiy vazifani birgalikda bajarish zarur bo‘lishi mumkin. Biroq u subyektlikning yetarli dalili emas. Harakatning maqsadi haqida savol qo‘yish, uni qayta taklif etish va kelishmovchilik bildirish mumkin bo‘lmasa, qatnashishning o‘zi mustaqillikni ko‘rsatmaydi. Ushbu farq ayniqsa ta’limdagi faollikni baholashda muhim: bajarilgan topshiriq bilan mustaqil ishlab chiqilgan fuqarolik pozitsiyasi aynan bir natija emas [2].

Uchinchi natija vakillik va bevosita ishtirokni qarama-qarshi qo‘ymaslikdir. Barcha fuqarolarning barcha qarorda bevosita qatnashishi talab qilinmaydi. Lekin vakilning mavjudligi fuqaroga asos so‘rash yoki o‘z manfaatini qayta ifodalash imkonini bekor qilmasligi kerak. Shu ma’noda subyektlik doimiy jismoniy qatnashish emas, qarorlar bilan mazmunli aloqa o‘rnatish qobiliyatidir. Vakillikning sifati va hisobdorligi bu aloqaning tarkibiy qismi sifatida ko‘riladi; faoliyatga sarflangan vaqt esa yagona mezon bo‘la olmaydi.

To‘rtinchi natija ishtirok etmaslik huquqini subyektlikdan tashqarida qoldirmaslikdir. Shaxsning har bir jamoaviy tadbirga qo‘shilmasligi avtomatik ravishda fuqarolik loqaydligini anglatmaydi. Rad etish asosli tanlov, boshqa majburiyat yoki taklif etilgan shaklga e’tiroz bo‘lishi mumkin. Ushbu imkoniyatni inkor etish faollikni majburiyatga, subyektlikni esa moslashishga aylantiradi. Maqola faol ishtirokning qadri uning ixtiyoriyligi, tushunilgan maqsadi va tanqidiy qayta ko‘rish imkoniyati bilan bog‘liq, degan normativ natijaga keladi.

Jadval fuqarolik subyektligini bitta xulq-atvor belgisi bilan o‘lchash o‘rniga uning turli shartlarini ajratadi. Taklif etilgan mexanizmlar shaxs va institut o‘rtasidagi aloqani ko‘rsatadi. Ulardan birining rivojlanishi boshqasining mavjudligini kafolatlamaydi; shu sababli ular o‘zaro bog‘liq holda tekshirilishi lozim.

1-jadval. Fuqarolik subyektligini shakllantirishning konseptual mexanizmlari

Mexanizm	Subyekt uchun imkoniyat	Institutsional shart
Huquqiy anglash	O‘z maqomi va talabini tushunish	Qoidalarni ochiq va tushunarli taqdim etish
Refleksiv bilim	Axborotni tanqidiy baholash	Muqobil dalillar va maslahatga kirish
Tashabbus	Muammoni mustaqil kun tartibiga kiritish	Taklifni mazmunan ko‘rib chiqish yo‘li
Hamkorlik	Birgalikda pozitsiya va harakat tuzish	Ixtiyoriy birlashish va vakillik imkoniyati
Ta’sir	Qaror sababiga va mazmuniga aloqador bo‘lish	Takliflar bo‘yicha asoslangan javob
Qayta baholash	E’tiroz yoki rad etishni ifodalash	Tanqid va ixtiyoriy chekinishni himoya qilish

Masalan, murojaat kanali ochilgan bo‘lsa, uning mavjudligi bilan javobning mazmuni alohida baholanadi. Xuddi shuningdek, huquqiy bilimning oshishi shaxs o‘z fikrini xavfsiz ifodalay olishini anglatmasligi mumkin. Jadval individual kamchilikni barcha muammoning sababi deb ko‘rishdan saqlaydi. Ayni paytda institutsional ochiqlikni e’lon qilishni yetarli natija deb hisoblamaydi. Har bir o‘lcham bo‘yicha amaliy dalil yig‘ilishi kerak; mazkur maqola esa dalil o‘rniga normativ savollarni taklif etadi.

Muhokama

Taklif etilgan yondashuvga birinchi e’tiroz uning fuqaroga ortiqcha talab qo‘yishidir. Har kim murakkab siyosiy masalani mustaqil tahlil qilishga vaqt yoki qiziqishga ega bo‘lmasligi mumkin. Bu e’tiroz subyektlikni muttasil faollik bilan tenglashtirmaslik zaruratini tasdiqlaydi. Maqola mukammal bilimli ideal fuqaroni emas, zarur axborot va yordamga murojaat qila oladigan shaxsni nazarda tutadi. Mas’uliyatning bir qismi aynan institutga tegishli: murakkab axborotni tushunarli qilish va qatnashishning turli shakllarini taqdim etish talab etiladi.

Ikkinchi e’tiroz har bir manfaatni eshitish qaror qabul qilishni murakkablashtirishi

bilan bog‘liq. Bauböckning inklyuziya asoslarini farqlashi bu muammoni aniqlashtirishga yordam beradi [7]. Ta’sirlanish, bo‘ysunish va a’zolik bir xil turdagi vakolatni bermaydi, biroq ularning hech biri sabab ko‘rsatmasdan e’tiborsiz qoldirilmasligi kerak. Muallif taklifiga ko‘ra, muhokamada ovoz berish huquqi, maslahat olish va qaror uchun asos talab qilishning turli shakllari farqlanishi lozim. Bunday farqlash barcha chegaralarni bekor qilmasdan inklyuzivlikni kuchaytiradi.

Uchinchi e’tiroz subyektlikning jamoaviy birlikni zaiflashtirishi mumkinligidir. Lekin birlikni fikrlarning mutlaq bir xilligi sifatida belgilash tanqidni tashqariga chiqaradi. Volkov muhokama qilgan birdam faoliyatdan kelib chiqadigan tahliliy savol hamkorlikni mustaqillik bilan qanday muvofiqlashtirishga qaratilishi mumkin [4]. Muallif nazarida birgalikdagi harakatning normativ qadri shaxslarning o‘z asoslari bilan unga qo‘shila olishida yotadi. Umumiy maqsad tanqid imkonini bekor qilishi shart emas; aksincha, xatoni aniqlash ham hamkorlikning bir shakli bo‘lishi mumkin.

Nihoyat, ta’sirning mavjudligini faqat qabul qilingan taklif bilan o‘lchash ham tor yondashuvdir. Asosli ravishda rad etilgan taklif muhokamaning predmetini aniqlashtirishi yoki muqobil manfaatni ko‘rinadigan qilishi mumkin. Biroq har qanday javobni ta’sir deb atash tushunchani bo‘shatadi. Taklifni ko‘rib chiqish izi, rad etish sababi va keyingi qayta ko‘rish imkoniyati bo‘lishi kerak. Shunday mezonlar mazmunli muloqotni faqat rasmiy javob bilan tenglashtirmaslikka yordam beradi.

Oliy ta’limda fuqarolik subyektligini rivojlantirishni tadbirlar sonidan ko‘ra mustaqil muammo qo‘yish va asosli pozitsiya shakllantirish imkoniyati orqali o‘rganish taklif etiladi. Muratovning faol fuqarolilik haqidagi muhokamasi ana shunday metodologik aniqlashtirishga zamin beradi [2]. Talaba tayyor rejani bajarishi bilan birga uning maqsadini muhokama qila oladimi, muqobil tashabbus ko‘rsatadimi va qaror sababini biladimi, degan savollar qo‘yilishi mumkin. Bu savollar muayyan universitetdagi holat haqida oldindan hukm bildirmaydi.

Mahalliy ishtirokni o‘rganishda yig‘ilishga taklif etilganlar soni, so‘z olganlar doirasi va qarorga ta’sir ko‘rsatgan fikrlar ajratilishi lozim. Bularning teng kelmasligi o‘z-o‘zidan

noto‘g‘ri amaliyotni isbotlamaydi, ammo izoh talab qiladi. Kimdir boshqa vakil orqali qatnashishi, kimdir taklif shaklini tushunmasligi yoki qaror uning manfaatiga ta’sir qilmasligi mumkin. Ushbu muqobil izohlarni tekshirmasdan faollik yoki loqaydlik haqidagi umumiy xulosa chiqarish metodologik jihatdan zaif bo‘ladi.

Tadqiqot dasturi sifatida bir qarorning butun yo‘lini kuzatish mumkin: muammo qanday nomlandi, kun tartibiga kim kiritdi, qaysi ma’lumot taqdim etildi, takliflarga qanday javob berildi va yakuniy qaror qanday asoslandi? Bunday tahlil subyektlikni faqat shaxsning xususiyatidan chiqarib, munosabatning xususiyati sifatida o‘rganadi. Usnatdinov ilgari surgan ijtimoiy faollik muammosi shu yo‘l bilan tashkiliy va kommunikativ shartlar bilan bog‘lanadi [1]. Taklif qilinayotgan dizayn amalda bajarilgan tadqiqot emas, keyingi tekshiruv yo‘nalishidir.

Xalqaro nazariyalarni qo‘llashda fuqarolikning huquqiy ma’nosi bilan kundalik ijtimoiy ishtirok ma’nosini chalkashtirmaslik kerak. Owen va Oberman ishlari a’zolik hamda huquqlarning murakkab munosabatini muhokama qiladi [5; 6]. Ularning argumentlari O‘zbekiston huquqiy tizimining amaldagi qoidalarini bevosita ifodalamaydi. Mahalliy normativ tahlilda tushunchalar qiyoslanadi, huquqiy qoida haqidagi xulosa esa tegishli birlamchi hujjat bilan alohida asoslanishi kerak. Mazkur maqola qonunchilik ekspertizasi emas, fuqarolik subyektligining falsafiy tahlilidir.

Tadqiqot fuqarolik faolligi haqida so‘rov yoki kuzatuv ma’lumotlarini taqdim etmaydi. Shakllanish mexanizmlari normativ va analitik darajada ajratildi; ularning sababiy ta’siri tekshirilmagan. Keyingi tadqiqotda shaxsiy qobiliyat, axborotga kirish, tashkiliy imkoniyat va javob olish o‘rtasidagi aloqa turli vaziyatlarda qiyoslanishi lozim. Bir martalik qatnashish tajribasi bilan barqaror subyektlikni tenglashtirmaslik ayniqsa muhimdir.

Manbalar tanlovi fuqarolik va inklyuziya haqidagi ayrim pozitsiyalar bilan cheklangan. Boshqa nazariyalar ushbu tasnifga yangi o‘lchamlar kiritishi mumkin. Shuning uchun taklif etilgan mezonlar yakuniy universal o‘lchov emas, konseptual bahs va empirik tekshiruv uchun ochiq tuzilmadir. Uning kuchi barcha vaziyatga tayyor javob berishda emas, qaysi shartlar e’tibordan chetda qolayotganini aniqlashdadir.

Xulosa

Fuqarolik subyektligining ijtimoiy modernizatsiyadagi shakllanishi faollikni ko‘paytirish bilan cheklanmaydi. Maqolada huquqiy maqom, mustaqil pozitsiya shakllantirish qobiliyati va qarorlarga mazmunli ta’sir qilish imkoniyati bir-biridan ajratildi. Asosiy natija subyektlikni individual fazilatlar yig‘indisi emas, shaxs bilan institut o‘rtasidagi normativ munosabat sifatida tushuntirishdir. Bu munosabat axborotga kirish, tashabbus ko‘rsatish, asos so‘rash, vakillikdan foydalanish va e’tiroz bildirish imkoniyatlarini qamrab oladi. Tashqi safarbarlik mazmunli ishtirokka yordam berishi mumkin, ammo uning o‘rnini bosa olmaydi. Xuddi shuningdek, formal ochiqlik ham tushunarli axborot va javob berish majburiyatisiz yetarli shart emas. Yangi O‘zbekiston modernizatsiyasini tahlil qilish uchun maqola fuqarolardan faollik talab qilish bilan birga institutlarning eshitish va asoslantirish mas’uliyatini tekshirishni tavsiya etadi. Ishtirokdan voz kechish imkoniyati subyektlikka zid emas, uning ixtiyoriyligini himoya qiladigan chegaradir. Taklif etilgan mexanizmlar keyingi empirik ishda alohida tekshirilishi kerak. Fuqaro umumiy qarorlarning faqat ijrochisi yoki baholovchisi emas, muammoning qo‘yilishi va yechimning asoslanishida qatnasha oladigan teng subyekt sifatida tan olingandagina modernizatsiyaning fuqarolik mazmuni nazariy jihatdan to‘liqroq ochiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Usnatdinov A. Ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda ijtimoiy faollikning falsafiy asoslari. Tamaddun nuri, 1(76), 2026. (p. 50–52). DOI: 10.69691/cmtrzg25

2. Муратов Х. А. Сущность понятий гражданственности и активной гражданственности в системе высшего образования. Образование и инновационные исследования, 12, 2023. (p. 120–124).

3. Мирясова О. А. Гражданская субъектность как предпосылка формирования политического поля. Политическая наука, 2, 2018. (p. 214–233).

4. Волков Ю. Г. Солидарная активность в российском обществе: креативные практики. Социологические исследования, 2, 2017. (p. 41–48).

5. Oberman K. Immigration, Citizenship, and Consent: What Is Wrong with Permanent

Alienage?. Journal of Political Philosophy, 25(1), 2017. (p. 91–107). DOI: 10.1111/jopp.12093

6. Owen D. Citizenship and Human Rights. The Oxford Handbook of Citizenship. Oxford: Oxford University Press, 2017. (p. 247–267). DOI: 10.1093/oxfordhb/9780198805854.013.11

7. Bauböck R. Democratic Inclusion: A Pluralist Theory of Citizenship. Democratic Inclusion. Rainer Bauböck in Dialogue. Manchester: Manchester University Press, 2017. (p. 3–102). DOI: 10.7765/9781526105257.00007

8. Sainz Pezonaga A. The Cosmopolitical Dimension: Citizenship, Borders, and Foreignness in E. Balibar. Res Publica. Revista de Historia de las Ideas Políticas, 27(3), 2024. (p. 333–342). DOI: 10.5209/rpub.93629